

Az Ibolyaillatú város

*John Lukacs: Budapest 1900. A historical portrait of a city & its culture,
Weidenfeld & Nicolson, New York 1988, 255 l.*

A könyv címlapján félig-nyitott kávéház keménykalapos, újságolvasó urakkal, frakkban álldogáló pincérekkel: mintha éppen az 1900-as idény egy háziasszonya „felejtette” volna fogadószobája asztalán a mutatós kötetet, hogy majd vendégei társalgását beindítsa.

Lukács János munkája nem csupán egyetlen esztendőről: Budapest delelőjéről szól, amikor is „... a tél korán jött... merész emberek átsétáltak a Duna jegén Pestről Budára...” A szerző azután Krúdy Gyulát idézi: „ez a város tavasszal ibolyaillatú... ősszel Buda adja a Bátyasétányra pottyanó vadgesztenyéivel a tónust... katonazene elhaló hangtöredékei a magányos csendben... Magyarország legjobb írói szívükben az őszt hordozták...”

A „Budapest 1900” cím már jelzi, hogy az *art nouveau* éveinél tartunk: hét fejezetének mindegyike szecessziós motívummal díszített. Illusztrációinak egy része a város fénypontjait, majd a szellemi élet kiválóságainak hasonmásait adja: Ady, Babits, Kodály, Bartók, Kiss József, Herczeg Ferenc, Bródy Sándor arcképeit, majd impresszionista és post-impresszionista festőink egy-egy képét (talán a második Csontváry helyére egy Gulácsy kíváncszott volna). Végül Lechner Ödön szecessziós remekét: a Földtani Intézet előcsarnokát, ráadásul mérnökeink bravúrját: Kandó Kálmán villanymozdonyát és az első földalatti kocsit. E képeket szemlélve azt érezzük, hogy Bécs nagy szülötte, Freud igaztalanul nézett ránk mint fél-barbár országra, hiszen mit is tudhattak az osztrákok arról, ami másként formálta volna ítéletüket? Hollósy, Ferenczy, Rippl-Róna és Csontváry mit sem vett át Klimttől, Kokoschkától, Schiele-től. Bartók és Kodály zenéje nem rokona Schönberg vagy Webern hangjainak; Ady, Babits és Krúdy nem ült Musil, Trakl vagy Hofmannsthal lábánál. Az említett szinkronizmus az újító korszellem azonosságáról, nem kölcsönzésről tanúskodik.

Ami a kor magyar elbeszélő irodalmát illeti, bonyolult feladat lett volna a regények, novellák nagy terméséről írni: Lukács azokra szorítkozik, amelyeknek témája éppen a századforduló Budapestje. Kóbor Tamás „Budapest”-jét, Molnár Ferenc 1899-ben írt „Pál utcai fiúk” remekét, végül Köröndi Ferenc „A boldog emberöltő” c. regényét nevezi meg (s nem a későbbi időről szóló, nemzetközi díjnyertes *Budapesti kaland*-ját).

Lukács előre ugrik az időben, amikor a (főképp 1940 után) külföldre került magyar tehetségekről, az ún. „brain-drain”-ről szól (egyetlen kisiklása: Neumann János nem volt fizikus, hanem matematikus). Az irodalmat illetően exportképesek csak a színdarabok, Lengyel Menyhért és Molnár Ferenc alkotásai voltak. Szól Lukács György (nem rokonom, jegyzi meg) a híres marxista filozófus, irodalomtudós teljesítményeiről és felidézi, hogy Thomas Mann a „Varázshegy” Naphta-ját róla mintázta volna. Másodiknak Koestler Artúrt említi, akiről ugyan kevésbé köztudomású, hogy a kommunizmusból azért ábrándult ki, mert luxusszerető lényének Moszkva szegényes és spártai légköre nem volt ínyére — különös feltételezés... pálfordulásának, gondolom, mélyebb okai voltak.

A második és harmadik fejezet Budapest ekológiai és fizikai ékesszóló leírása: Pest, Buda, Óbuda, a hidak, a Sziget. A történelem folyamán megtizedelt lakosság kiegészülése némettel, osztrákkal, svájccal, görög-gel és zsidóval. Itt kezdi Lukács szokatlan és feltűnő szófűzését: zsidó-nemzsidó. Kontraszthatás kifejezésének helyesebb módja lett volna pl. zsidó-református, görögkeleti-zsidó vagy — nem bánom — keresztény-zsidó. Lukács kötőjeles úzusa mintha valami ellen-ellentétre utalna,

esetleg az ország de facto zsidó többségére, holott ennek arányszáma 10 százalék volt, bár Budapesten jóval több.

A szerző nem győzi nyelvünk elszigeteltségét, egyedülállóságát hangsúlyozni. Ír a megszólítások bonyolult etikettjéről, bizonyos árnyalatok szépségéről, a köznyelv furcsaságairól. (Úgy vélem, a zsargont helytelenül azonosítja a jiddis-sel, hiszen a kültekli jasszok — aligha zsidók — színdús és a polgári fülnek érthetetlen szavakkal éltek.)

Lukács könyve címét meghazudtolva nem csupán a századforduló Budapestjéről, hanem az utolsó másfél század magyar történelméről is ír. Halk iróniával „impresszionista történész”-nek mondja magát és a dióhéjba szorított beszámoló is mutatja, hogy szellemi tárában valóban több a szép, mint a vérontás és a politikai ármány kultusza. Lukács történetírása — hozzáteszem — legyezőszerű: hol kibont egy szárnyat, majd visszahúzza tokjába.

Deák István, a Columbia Egyetem történész-professzora Lukács könyvét Karl E. Schorske tíz év előtt megjelent „Fin de siècle Vienna”-jával, egy átütő sikerű munkával rokonítja a The New York Revue of Books című folyóiratban. (Szerkesztősege, gondolom nem Deák, a ki-mondhatatlanul ízléstelen „Fun City” címmel látta el a recenziót.) Talán a Schorske adta parallelhez híven Deák a „Budapest 1900” városelemzését, szociográfiai részeit méltatja — Lukács történelmi visszapillantásain átsiklik.

„Volt egyszer egy középkori magyar királyság, melynek sorsa idővel rosszra fordult” — mélázik el Lukács. A mondat, fájdalom, találó. A szerző harmadfél oldal után már a Szabadságharcnál tart, oly tömören, hogy az orosz beavatkozást sem említi — jöllehet egy későbbi ponton megteszi. A Kiegyezés fokozatos állomásai, ez a valóban izgalmas folyamat nyilván foglalkoztatják a szerzőt: a Függetlenségi és a Liberális Párt születése, Tisza Kálmán 15 éves miniszterelnöksége egészen 1890-ig, majd több és több párt alakulása. Lukács mondanivalója e helyt ér vissza 1900-hoz, amikor is — úgymond — a liberalizmus politikai válsága egybeesett a művészi kifejezés egészen új módjával: Ady fellépésével.

Mi kevéssé jót hozott azonban a politikai szétforgácsolódás? „A magyar szellem a monológot a dialogus fölé helyezi” — idézi a szerző Szerb Antalt, a gyilkosok kezén elpusztult foszforeszkáló szellemű író-tudalomtörténészt. E körülménynek fatális következményei voltak — folytatja Lukács —, nyelvünk tömörsége a fölös retorikának lett áldozata. (Az obstrukciót Mikszáth is szóvá tette képviselőtárs, Grünwald Béla vég nélküli szlovák-ellenes kitörései hallatán.)

A monarchiában nem kevesebb, mint tizenegy nemzetiség élt; a magyarság alacsony népszaporulatával szemben azok termékenyebb volta mutatkozott. Kezdetben — igaz — önállósági tudatuk csupán törzsi és vallási jelleggel bírt, később erősödött fel. A magyarság túlzottan hitt asszimiláló erejében s ezt lépten-nyomon gyakorolni akarta. A románnál és a szlováknál magasabb kultúrszínvonalú horvátokat méltán sértette Bánffy Dezső miniszterelnök kétnyelvűségi-tilalma: még a pályaudvarokon sem engedélyezett horvát feliratokat. (Későbbi fordulat: Apponyi Albert horvátországi iskolapolitikája jut eszünkbe.)

Elérkezve az I. Világháborúhoz Lukács azt véli, hogy Ferenc Ferdinánd magyargyűlöletének forrása felesége, Chotek Zsófia grófnő iránti szerelme volt. (Szekfű nézete, hogy a trónörökös a dinasztia érdekeit féltette a magyar politikusok nemzetállam-elképzelésétől, és akár őse: II. József nem szándékozott fölesküdni a magyar alkotmányra.) Ferenc Ferdinánd elődje Rudolf, éppenséggel szeretett minket — nyelvünket is beszélte —, Ferenc Ferdinánd a hármaskör-monarchia lehetőségét latolgatta: osztrák-magyar-cseh tagállamokkal. (Ki tudja, ez a megoldás nem vette volna-e ki, legalább egy irányban, Trianon méregfogát.)

A könyvbíráló etikett — mondjam inkább: ellen-etikett — megkívánja, hogy rámutassunk néhány mulasztásra: Széchenyi epitetonja: „A legnagyobb magyar” nem kortársi „on-dit” volt: érdekessége éppen, hogy politikai ellenfelétől, Kossuth Lajostól származott. Említi a szerző a tiszaezslári pert, melynek végnélküli tartamát találón hasonlítja a Dreyfus-ügyhöz, azonban annak Zoláját: Eötvös Károlyt nem nevezi meg. A hosszan kigyózó és az egész országot foglalkoztató csunya ügyet tisztázta Eötvös zseniális védelme, amely hozzájárult az ártatlanul vádoltak felmentéséhez.

Apróbb elírások: Mikszáth Kálmán felmenően lutheránus papok ivadéka volt: nem dzsentri. Justh Zsigmond pedig nem „aránylag jómódú dzsentri”, hanem igen gazdag „fertilitymágus”, mint párizsi életmódja és a parasztszínház vállalkozása mutatta.

A könyv zárófejezete a két világháborúról és a sorsterhes következményeiről szól. Míg más metropolisokból romhalmaz lett, Budapestet 1944-ig megkímélték a bombák. 1944 után azonban jöttek a nyilasok, az ÁVO és Budapest elpusztítása. Végül „porából megéledett Phoenix” lett. „... kilencven esztendővel óriási virágzása, negyvennel nagy megsemmisítése után Budapest történetének új fejezete nyílik... népe szellemébe a történelmi tudatosság egy neme szívódik, ami kevesebb és egyben több, mint a hagyomány. 1900-ban a magyarok büszkéek voltak fővárosukra mint Európa legújabb metropolisára. Ma azonban elkezdtek büszkéek lenni mindarra, ami régi.” Így kanyarodik vissza Lukács János zárómondata alaptémájához.

A munka olvastán nem nehéz szerzője érdeklődését, elsősorban Krúdy Gyula iránti rajongását meglátni. A könyv legelején Krúdy idézettel találkozzunk — ki tudja, nem ő állt-e mint jó tündér, mint keresztikoma munkája ötleténél.

„John Lukacs” nevével 1986 decemberében találkoztam először, amikor is *cause célèbre* volt, hogy a „The New Yorker”: Amerika finom ízlésű művészi-irodalmi hetilapja közölte Krúdy Gyuláról szóló „A cello hangja” című tanulmányát. Az olvasó ámult: hogyan is lehet minden magyar író közt éppen Krúdyt tolmácsolni: az eleinte csupán mesélő, majd szürrealista és rokontalan nyelvünkön író művész oeuvre-jének színeit visszaadni? A „Budapest 1900” egy helyén Lukács említi: Theodor Rooseveltt amerikai elnök a „Szent Péter esernyője” olvastán határozta el, hogy Budapestre látogat. Igaz: ez régen volt és — Mikszáth volt: a mesefordulatok mestere, akit könnyebben lehetett fordítani, mint az elillanó hangulatok gyorsfényképészét, Krúdyt.

A Krúdy-tanulmány különös címére Márai Sándor válaszol, aki Krúdy-regénye, a *Szinbád hazamegy* egy oldalán mondja: „Írt, mert író volt és néha egyfajta hangot hallott, amely olyan volt, mint mikor egy üres szobában megszólal egy magányos mélyhegedű, melyet a sarokban felejtett valaki.” A „The New Yorker” cikk szerzője tanulmánya zárószó-
raiban nem Márait, hanem — a valószínűleg később író Cs. Szabó Lászlót idézi *verbatim*: „Hogyan tudná egy idegen olvasó Krúdyt megérteni... aki sosem hallotta egy csello hangját egy földszintes ház ablakából... egy láthatatlan úr vonójának hangját, amint az est beállta előtt, csak magának játszik.” A „hogyan tudná” szkepszist nyilván nem osztotta Lukács, amikor Krúdy exotikus magánéletén, mint valami *laterna magica*-n csempészte be őt az idegen: a magyarul nem-olvasó képzeletébe.

Ki tudja, nem Krúdy volt-e, aki Lukácsnak a „Budapest 1900” ötletét adta? Mindenképpen jó gondolat volt a fővárosunkról szóló, szép kiviteli könyvet, a „Fin de siècle Vienna” régen várt párját megírni.

KOREK VALÉRIA